

Motyka G.

Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. – Warszawa: Rytm, 2006. – 720 s.

Мотика Г.

Український партизанський рух 1942–1960. Діяльність Організації українських націоналістів і Української повстанської армії. – Варшава: Ритм, 2006. – 720 с.

Польський історик Гжегож Мотика, добре відомий в українських та німецьких наукових колах як фахівець із питань українсько-польських відносин під час Другої світової війни та в повоєнні роки, улітку 2006 р. накладом 1500 примірників видав монографію, що є продуктом його двадцятирічних наукових студій – «Український партизанський рух 1942–1960. Діяльність Організації українських націоналістів і Української повстанської армії». Монографія розрахована, як пише сам автор, насамперед на польського читача. Мабуть, тому хронологічні рамки дослідження штучно розтягнуті: з 1942 р., коли бандерівської УПА ще не було (утім, існувала УПА (Поліська січ) Тараса Бульби

(Боровця)), до 1960 р. – дати ліквідації останньої боївки ОУН. За дев'ять років до цього моменту організоване національне підпілля було розгромлене, а останній головком УПА Василь Кук на 1960 р. уже 6 років перебував в ув'язненні. Такі часові рамки викликані бажанням автора показати польському читачеві, що звичайно цікавиться лише антипольською акцією бандерівців (1943–1944 рр.), що українські повстанці воювали не тільки з поляками – боротьба з комуністичним режимом велася у значних масштабах і протягом тривалого часу.

У вступі автор порушує досить гострі загальні питання. Чи мала боротьба українських повстанців національно-визвольний характер? Чи можна її взагалі назвати боротьбою, чи це злочини, здійснені засліпленими націоналістичною ідеологією фанатиками? Чи воювала УПА з німцями, чи співпрацювала? Боротьба бандерівців проти СРСР – боротьба лише з комуністами, чи також із Росією й росіянами? Лише з комуністичним апаратом, чи також, наприклад, з Червоною армією? Який характер мали антипольські акції: злочини проти беззбройних, чи типова повстанська боротьба?

Джерелами для написання книги послужили 6 архівів Польщі, 4 архіви України, 4 російських і 1 білоруський архів, разом з особистим архівом автора. Хоча основний наголос у роботі було зроблено на аналізі вже оприлюдненої інформації – студій попередників і публікацій документів.

Книга складається з 10 розділів: перші три присвячені історії Української військової організації (УВО) та ОУН до 1944 р. (у т. ч. й питанню створення УПА), четвертий розділ – організаційним структурам ОУН і УПА протягом усього періоду повстанської боротьби, питанням кадрового складу, комплектації, озброєння та фінансування УПА, діяльності Служби безпеки (СБ ОУН) та інших допоміжних структур. Розділи з 5-го по 10-й включно – бойовій і терористичній діяльності українських націоналістів у 1942–1960 рр.

Стиль викладу – здебільшого об'єктивний. Наприклад, на с.57–58 автор заявляє: «Найгіршим було те, що польські дії [у 1930-х рр.] призвели до повернення зникаючих антипольських настроїв і до зростання симпатій до українських націоналістів». Вступна частина фрази демонструє суб'єктивні симпатії дослідника: описаний факт для основних діючих суб'єктів рецензованої книги був анітрохи не «гірше». В іншому випадку бачимо вже співчуття до українських повстанців (с.554), коли автор відкрито шкодує з приводу того, що бандерівські сотні, що перейшли 1947 р. з ПНР до УРСР, не мали належного контакту з місцевим населенням.

Текст монографії – оповідь та опис, оціночних моментів укр. мало, що, залежно від смаку читача, може вважатися як позитивною, так і негативною рисою дослідження. Лише в деяких випадках автор виходить за рамки суто наукової роботи, наприклад, стверджуючи таке: розгін та арешт членів уряду Ярослава Стецька, мовляв, були благом для самих же бандерівців («Якби [націоналісти] створили власну [українську] державу, вона мала б ... фашистський характер... Утворення української держави не врятувало б III рейх від розгрому, зате всі лідери [української держави] були б визнані колабораціоністами й зазнали б долі Відкунда Квіслінґа, Андрея Власова та Йозефа Тисо» (с.92). Не перебільшуючи значення колабораціонізму, відзначимо всю двозначність ситуації, в якій опинилася Східна Європа на початку радянсько-німецької війни. Наприкінці серпня 1941 р. Й.Сталін писав радянському послу в Англії І.Майському: «Між нами кажучи, мушу сказати вам відверто, що якщо не буде створено англійцями другий фронт в Європі в найближчі три-чотири тижні, ми й наші союзники можемо програти справу. Це погано, але це може стати фактом»¹. За таких умов зміна ступеню лояльності комуністичному режимові другого за чисельністю народу СРСР могла відіграти чи не вирішальну роль, а про наслідки таких подій залишається лише здогадуватися.

Робота автора з документами здебільшого відповідає стандартам історичного джерелознавчого аналізу. Хоча трапляються й винятки. Наприклад, відносна більшість посилань у розділі про антинімецьку діяльність УПА – на праці, видані українською еміграцією 1940–1970 рр. Дуже часто як джерело використовується збірник «УПА у світлі документів боротьби за Українську самостійну соборну державу, 1942–1950 рр.», опублікований невідомо де 1960 р. Хоча більшість оперативних звітів повстанської армії за 1943–1944 рр. зберігаються у відкритих фондах українських архівів (ЦДАВО, ГДА СБУ, ДАРО). Утім, вимагати в узагальнюючій монографії глибокої реконструкції саме цієї сторінки історії боротьби УПА за допомогою первинних документів, можливо, занадто категорично.

У ряді випадків можна побачити довіру до мемуарної літератури – зокрема, в тексті не згадується про те, що єдиним джерелом інформації про вбивство націоналістами дружини Тараса Боровця (с.120) є мемуари самого Т.Боровця; бандерівці ж протягом усього повоєнного часу цей факт заперечували. В іншому випадку (с.623) автор некритично

пішов за мемуарним джерелом, що стверджує, нібито Степан Бандера і Ярослав Стецько визнали створений за згодою німців на початку 1945 р. Український національний комітет (УНК; щось на кшталт українського емігрантського уряду) під орудою Павла Шандрука, якого підтримали всі українські антирадянські партії, у т. ч. й спадкоємці УНР – мельниківці й гетьманці. Ніякими іншими даними визнання С.Бандерою УНК не підтверджується й, імовірно, ця «інформація» є простим полемічним випадом мемуариста, на якого посиляється автор рецензованої роботи.

Іноді інформація, почерпнута з протоколів допитів колишніх націоналістів органи держбезпеки (с.366 та ін.), подається без згадки про те, звідки ці відомості взяті – недосвідченого читача це може ввести в оману.

Наприкінці книги (с.649–650) автор сухо наводить підсумкові цифри про результати озброєної боротьби ОУН–УПА (30 тис. убитих) і результати антиповстанської боротьби в УРСР 1944–1953 рр. (152 тис. убитих і 337 тис. репресованих). При цьому, на жаль, не обговорюються схеми викривлення цієї офіційної радянської статистики: заниження даних про кількість загиблих від рук націоналістів (за рахунок, зокрема, неврахування графі «зниклі без вісті» співробітники різних радянських органів, а також замовчування про поранених) і завищення кількості вбитих повстанців та підпільників за рахунок банальних радянських приписок. Звідси ж і твердження про «16-разову різницю у втратах» радянської сторони й націоналістів (с.657).

У ряді випадків видно неухважність автора при прочитанні праць попередників. Наприклад, торкаючись діяльності бандерівських боївків 1942 р., у книзі висловлено припущення, що, імовірно, вона полягала в окремих убивствах поляків. При цьому присутні нарікання на брак інформації про інші озброєні акції. Тим часом, наприклад, у використаній автором книзі В.Косика є інформація про те, що згідно з даними, що їх мали німецькі органи безпеки, загін радянських парашутистів, скинутий на початку листопада 1942 р. в районі містечка Рокитне (Волинь), зіткнувся з групою націоналістів. Під час бою загинуло багато парашутистів, націоналісти захопили трофеї, зокрема зброю². Те ж саме можна сказати і про твердження автора про існування в першій половині 1944 р. окремої крайової команди «УПА-Південь» (с.140) – аналогічної «УПА-Захід» і «УПА-Північ». У книзі, що рецензується, факт існування «УПА-Південь» не доведено. При цьому в сучасній українській історіографії щодо реальності крайової команди «УПА-Південь» існують різні погляди. Згідно з одним із них, з пропагандистською метою так називалася частина куренів і сотень «УПА-Захід» і «УПА-Північ»³.

Розділ «Антипольська акція УПА, 1943–1945» (так вона називалася у внутрішніх бандерівських документах) займає в роботі 116 сторінок – що логічно, хоча б виходячи з кількості жертв акції. Проте зміст розділу викликає суттєві зауваження.

Автор недостатньо використовує німецькі документи (спеціальний архівний пошук у Німеччині при написанні книги не проводився), що є істотною вадою книги (наприклад, саме тому одна з глав названа «Діяльність гестапо проти ОУН», хоча ані в райхскомісаріаті «Україна», ані у військової окупаційній зоні (Східна Україна) гестапо не діяло, а у вказаному розділі книги фігурує, в основному, СД). Імовірно, саме через недостатність джерельної бази автор, визнаний фахівець із питань українсько-польських стосунків, заявив: «Спочатку ніщо не говорило про те, що Волинь стане місцем таких трагічних подій. Ще на переломі 1942/1943 рр. ситуацію в цьому регіоні позитивно оцінювало польське підпілля» (с.311).

Як писав 1 листопада 1942 р. в огляді ситуації за вересень–жовтень (вірогідно, документ було адресовано голові райхскомісаріату «Україна» Е.Коху) генеральний комісар Волині–Поділля Шене: «Напружені відносини між окремими національними групами, особливо білорусами й українцями, з одного боку, і поляками – з іншого, особливо загострилися. У цьому є певна система. Спроби з якогось ворожого боку зворохобити народ»⁴. Ці рядки в оригіналі підкреслені – або автором, або респондентом документа.

Тривога окупантів зростала. 25 лютого 1943 р. гебітскомісар області Брест-Литовська (підпис нерозбірливий) заявляв у звіті Шене за січень–лютий 1943 р.: «...Неблагонадійні для нас елементи з різних національних груп використовують німецьку адміністрацію для міжнаціональної боротьби один із одним. Іноді трапляються випадки, коли, наприклад, сільський староста, якщо він поляк, зловживає своїм положенням проти українців, або якщо він українець, то робить те ж саме проти поляків. Я розбираю кожен такий випадок окремо і притягаю винних до відповідальності»⁵.

Що означали внутрішні (і абсолютно марні) суперечки серед польських націоналістів, яким у книзі чомусь присвячено декілька сторінок, порівняно із взаємною українсько-польською ворожістю, що нею була просякнута атмосфера Західної України в ті роки?

Далі. Сюжет про участь поляків у радянських винищувальних батальйонах в 1944–1945 рр. уміщено в розділі про українсько-польський конфлікт – попри те, що в «истребки» людей мобілізували силоміць. А ось діяльність польської поліції на німецькій службі – куди народ ішов добровільно – у цій частині дослідження не розглядається, та й узагалі згадується епізодично й побіжно. Кількість польських жертв «плаває» – в одному випадку автор схиляється до думки, що їх було 50–60 тис. (с.410), на наступній сторінці погоджується з іншою оцінкою – від 70 до 100 тис. (с.411). Розбіжність у 50 тис. осіб – це вдвічі більше максимальної одноразової чисельності УПА.

У вказаному розділі некоректно використовується термінологія: замість позначення військово-політичної сили («націоналісти», «УПА» і т.д.), дуже часто вживається етнонім «українці», хоча на той момент у Західній Україні, крім УПА, воювали ще й українські червоні (радянські) партизани, а діяльність бандерівців піддавалася запеклій критиці з боку керівництва інших українських антикомуністичних партій.

Некоректним є й твердження про те, що в 1939–1944 рр. усі польські партії вважали необхідним повернення Західної України до складу Польщі (с.304). Проти цього виступала прокомуністична Польська робітничка партія (ПРП). Хоч вона й не належала до найвпливовіших, а також, як майже всі комуністи того часу, виконувала вказівки ВКП(б) – вона репрезентувала думку якоїсь частини польської громадськості, і в 1944 р. організувала партизанські загони Армії людowej, які за чисельністю майже дорівнювали тій же УПА або всьому радянському партизанському руху України – тобто взагалі виключати ПРП із польського політичного спектру того часу було б помилкою.

Заперечення викликає також твердження про те, що після війни «з часом симпатії до підпілля згасали...» (с.186). Щирі симпатії й антипатії населення, з одного боку, і віра в перемогу УПА або радянської влади, з іншого – два абсолютно різних виміри суспільних настроїв у Західній Україні.

Певні вади книги викликані, очевидно, тим, що праця розрахована на польського читача. Зокрема, окремий розділ присвячено взаєминам УПА з угорською армією (с.271–281). А ось відносини в роки війни бандерівців із румунами – вельми важлива, цікава й специфічна сторінка в історії ОУН і УПА – у книзі майже не розглядається. У повоєнній «зарубіжній» історії українського збройного руху Опору (розділ 9, «Діяльність ОУН і УПА за межами УРСР») автор виділив три складових: боротьба в ПНР, НРБ і ЧСР. Хоча, звичайно, боротьба націоналістів у Румунії у вказаний період – важливіша складова історії УПА, ніж її діяльність в Чехословаччині. Окремими главами проходять сюжети «УПА і чехи на Волині», а також «УПА і євреї», але немає узагальнюючого розділу про ставлення українських націоналістів до російських. Зрозуміло, що в західних областях України, де воювала УПА, росіян до 1939 р. практично не було. Проте, оскільки керівництво ОУН–УПА наполегливо намагалося репрезентувати власний рух як всеукраїнський, було б логічно описати, як ставилися бандерівці до представників найбільш чисельної національної меншини УРСР.

Побіжно стверджується, що «росіяни і поляки трактуються повстанцями як окупанти» (с.656).

У кінці книги – висновок (с.651–661), де автор виказує оцінки, причому матеріал у монографії поданий так, що читач, знайомий із канвою подій, цілком може й не погодитися з думкою польського історика. Зокрема, дослідник вважає післявоєнну озброєну діяльність ОУН і УПА дуже масштабною, такою, що призвела до зайвих жертв серед українського народу й апелює до позиції мельниківців, що пропонували (виходячи з міжнародної ситуації) згорнути озброєну боротьбу. Окрім цього, наводиться як приклад, що виникла на базі польської Армії крайової (АК) організація «Свобода і незалежність», яка заявила про те, що з 1945 р. військову боротьбу з комуністами не можна вести в масовому масштабі й прагнула «вивести людей з лісу» (с.657). У зв'язку з цим пригадаємо, що АК в 1944 р. влаштувала дуже кровопролитну операцію «Буря», що не досягла поставлених у ході її планування політичних цілей, а мельниківці 1941–1945 рр. твердо й послідовно дотримувалися курсу на колабораціонізм із нацистами. На думку автора, сама УПА через антипольську акцію випадає з ряду схожих східноєвропейських рухів (зокрема, АК, Армія звільнення Литви), і стає в ряд з аналогічними партизанськими рухами на Балканах і – трохи екзотичне порівняння – з повстанцями в Руанді (с.659). Ну, а в самісінькому кінці книги (с.660) дослідник висловлює сподівання на те, що своєю працею пояснив польській громадськості, чому українці (коректніше було б сказати «частина українців») виступають за визнання УПА й надання ветеранських пільг колишнім повстанцям. У цьому автор бачить головну соціально-політичну мету власної праці, її актуальність.

Попри певні вади, слід визнати, що рецензована книга написана на високому науковому рівні. Було б дуже шкода, якби вона так і залишилася не перекладеною з польської на інші мови – зокрема, англійську та українську. Важливо також перекласти її російською мовою й видати в якомусь академічному російському видавництві, аби зробити доступною науковому співтовариству пострадянського простору. Ще краще було б видати монографію в одному з комерційних російських видавництв – тоді вона стане відомою не тільки вузькому колу вчених, але також і «медіаторам», «посередникам» між істориками і громадськістю: журналістам і викладачам навчальних закладів. Книга цінна аж ніяк не тому, що в ній представлено «пропольський», «проукраїнський» або ще який-небудь специфічний погляд на історію УПА. Причина в іншому – погляд історика самостійний (автор по ходу постійно полемізує то з польськими, то з українськими дослідниками), гігантський фактичний матеріал логічно впорядкований, питання, що розглядаються в праці, гострі, а відповіді на них – виразні. Після прочитання книги у свідомості читача вимальовується багатомірна картина озброєної боротьби українських націоналістів 1940–1950-х рр.

¹ Цит. за: Соколов Б.В. Тайны Второй мировой. – Москва, 2001. – С.172.

² Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Л., 1993. – С.289.

³ Кентій А.В. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. – К., 1999. – С.33.

⁴ Bundesarchiv Berlin (далі – BAV). – R 6/687 (аркуші в справі не пронумеровані).

⁵ BAV. – R 94/8 (аркуші в справі – без нумерації).

О.С.Гозун (Москва, Російська Федерація), А.В.Кентій (Київ, Україна)